

ŞİİLİĞİN DOĞUŞU

1. Kavramsal Çerçeve: Şia Nedir?

Makalenin başlangıcında “Şia” kavramının sözlük ve terim anlamları üzerinde durulmaktadır. Buna göre şia, Arapçada “tarafdar”, “yardımcı”, “bir grubun yanında yer alan kimse” gibi anlamlara gelir. Terim olarak ise Şia, Hz. Ali’nin Hz. Muhammed’den sonra **nass ve tayinle** imam ve halife olduğuna inanan, imametin onun soyunda devam edeceğini savunan ve bu imamların özel bir konuma sahip olduğunu ileri süren toplulukların ortak adı olarak tanımlanmaktadır. Yazar, mezhep tanımlarında önceliğin mezhep mensuplarının kendi eserlerine verilmesi gerektiğini, ancak karşıt kaynakların da eleştirel biçimde değerlendirilmesinin zorunlu olduğunu vurgulamaktadır.

ŞİA: İSİMLENDİRME VE ŞİA’NIN TEŞEKKÜL SÜRECİ

1. Şia Kavramının Anlamı ve İsimlendirilmesi

Şia, Arapça “ş-y-a” kökünden türemiş olup sözlükte “tarafdar olmak, bir kimsenin arkasından gitmek, onu desteklemek ve bir grup oluşturmak” gibi anlamlara gelmektedir. Kur’ân-ı Kerîm’de ise bu kavram, “firka”, “topluluk” ve “tarafdar” anlamlarında kullanılmaktadır. Tarihsel süreçte Şia terimi, başlangıçta herhangi bir mezhebi ifade eden teknik bir kavram olmayıp, daha çok siyasî aidiyeti belirten bir nitelik taşımıştır. Nitekim erken dönemde “Şîatu Ali”, “Şîatu Osman” ve “Şîatu Muaviye” gibi kullanımlar, farklı siyasî liderler etrafında oluşan tarafdar gruplarını ifade etmektedir. Bu bağlamda Şia, ilk aşamada Hz. Ali ve Ehl-i Beyt’i destekleyen siyasî bir tarafdar kitlesini tanımlayan genel bir kavram niteliğindedir. Ancak Kerbelâ hadisesi sonrasında ve özellikle hicrî I. asrın sonlarına doğru bu kavram, içerik bakımından dönüşüme uğramış ve mezhebî bir anlam kazanmıştır. Bu süreçte Şia, imamet doktrini etrafında şekillenen ve Hz. Ali’nin nass ve tayinle imam olduğuna inanan topluluğu ifade eden teknik bir terim hâline gelmiştir. **Şia**, Arapça “ş-y-a” kökünden türemiş olup; *tarafdar olmak, birinin arkasından gitmek, desteklemek, grup/firka oluşturmak* gibi anlamlara gelir. Kur’ân’da kavram, “**firka**”, “**topluluk**” ve “**tarafdar**” anlamlarında kullanılmıştır.

Şia kavramı, başlangıçta belirli bir mezhebî kimliği ifade etmekten ziyade, siyasî tarafdarlık anlamı taşıyan bir terim olarak kullanılmaktaydı. Bu bağlamda “Şîatu Ali”, “Şîatu Osman” ve “Şîatu Muaviye” gibi kullanımlar, farklı siyasî liderler etrafında şekillenen tarafdar gruplarını ifade etmekteydi. Dolayısıyla erken dönemde Şia, belirli bir inanç sisteminden ziyade, bir kişiye veya siyasî çizgiye bağlılığı yansıtan sosyo-politik bir kavram niteliğindedir.

Bu dönemde Şia terimi özellikle Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'i destekleyen siyasî taraftarları ifade etmek için kullanılmıştır. Ancak bu kullanım henüz sistematik bir doktrin veya kurumsallaşmış bir mezhep yapısına işaret etmemektedir.

Şia kavramının mezhebî bir anlam kazanması ise Kerbelâ hadisesi sonrasında, özellikle birinci hicrî asrın sonlarına doğru gerçekleşen tarihsel süreç içerisinde ortaya çıkmıştır. Bu aşamada kavram, yalnızca siyasî bağlılığı değil; imametın ilahî nass ve tayinle belirlendiği, bu görevin Hz. Ali ve onun soyunda devam ettiği inancı etrafında birleşen topluluğu ifade etmeye başlamıştır. Böylece Şia, siyasî bir taraftarlık kategorisinden çıkarak, belirli itikadî esaslara sahip kurumsal bir mezhebî kimliğe evrilmiştir.

2. Şia'nın Tanımına Dair Ortak Unsurlar ve Kapsayıcı Çerçeve

Sünnî ve Şîi kaynaklarda yer alan tanımlar incelendiğinde, Şia kavramının farklı vurgular içermekle birlikte belirli ortak unsurlar etrafında şekillendiği görülmektedir. Bu çerçevede Şia; Hz. Ali'ye taraftar olan, onu sahabe içerisinde en faziletli kişi olarak kabul eden, Hz. Peygamber tarafından imam olarak tayin edildiğine inanan ve imametın onun soyunda devam etmesi gerektiğini savunan toplulukları ifade etmektedir. Ayrıca bu anlayış, imamların günahlardan korunmuş (masum) oldukları ve özel bir ilahî bilgiyle donatıldıkları inancını da içermektedir.

Bu unsurlar birlikte değerlendirildiğinde, Şia'yı yalnızca siyasî bir bağlılık kategorisi olarak değil, belirli itikadî esaslara dayanan bir mezhebî kimlik olarak tanımlamak mümkündür. Nitekim söz konusu özellikler, Şîi imamet nazariyesinin temel bileşenlerini oluşturmakta ve Şia'nın diğer İslamî yorumlardan ayrıştığı noktaları ortaya koymaktadır.

Bu bağlamda kapsayıcı bir tanım yapmak gerekirse Şia; Hz. Ali'nin ilahî nass ve tayinle imam olduğuna ve imametın kıyamete kadar onun soyunda devam edeceğine inanan toplulukların ortak adıdır. Bu tanım, Şia'nın hem tarihsel kökenine hem de itikadî çerçevesine işaret eden temel unsurları bir araya getirmektedir.

3. Şia ile İlişkili Kavramlar

a) Râfıza (Râfiziyye) “Terk edenler” anlamına gelir. Özellikle: Zeyd b. Ali'yi terk eden gruplar için kullanılmıştır. Zamanla, İmamiyye Şiası için kullanılan bir isim haline gelmiştir.

b) Sebeiyye, İlk olarak: Hz. Osman ve Emevî karşıtı hareketler için kullanılmıştır. Daha sonra: aşırı (gulât) Şii fikirleri savunan gruplar için kullanılmıştır.

4. Şiiliğin Doğuşuna Dair Teorik Yaklaşımlar

Şiiliğin doğuşu meselesi, İslam Mezhepleri Tarihi literatüründe üzerinde en fazla tartışılan konulardan biridir. Bu bağlamda farklı gelenekler ve araştırmacılar tarafından ileri sürülen çeşitli teoriler bulunmaktadır.

İlk olarak Şiî geleneğe göre, Şiiliğin kökeni doğrudan Hz. Peygamber dönemine kadar uzanmaktadır. Bu anlayışta, “Şîatu Ali” kavramının bizzat Hz. Peygamber tarafından kullanıldığı ve Hz. Ali’nin imametinin daha onun sağlığında ilahî bir yönlendirme ile belirlendiği ileri sürülmektedir. Dolayısıyla bu yaklaşım, Şiiliği tarihsel bir süreç içerisinde sonradan ortaya çıkan bir yapı olarak değil, İslam’ın ilk dönemlerine içkin bir oluşum olarak değerlendirmektedir.

Buna karşılık Sünnî gelenek ve modern akademik araştırmalar, Şiiliğin doğuşunu daha geç dönemlere yerleştiren çok katmanlı açıklamalar sunmaktadır. Bu çerçevede Şiiliğin başlangıcı; Hz. Peygamber’in vefatından sonraki hilafet tartışmaları, Hz. Osman dönemi fitne olayları, Hz. Ali’nin hilafeti sürecinde yaşanan siyasî bölünmeler, onun şehadeti sonrası ortaya çıkan taraftar hareketleri, Kerbelâ hadisesi ve nihayetinde Muhtar es-Sakafi ile Tevvâbun hareketleri gibi farklı tarihsel kırılma noktalarına dayandırılmaktadır. Bu yaklaşımlar, Şiiliğin tek bir olayla değil, bir dizi siyasî ve toplumsal gelişmenin sonucunda şekillendiğini ortaya koymaktadır.

Analitik yaklaşım ise bu farklı görüşleri eleştirel bir süzgeçten geçirerek, Şiiliğin erken dönemde henüz kurumsallaşmış bir mezhep olarak mevcut olmadığını savunmaktadır. Buna göre birinci hicrî asırda, Şiî imamet nazariyesinin temelini oluşturan nass ve tayin anlayışı, masum imam inancı ve soyda devam eden kurumsal imamet teorisi gibi unsurların sistematik ve yaygın bir inanç yapısı haline geldiğini gösteren yeterli tarihsel veri bulunmamaktadır. Bu durum, Şiiliğin daha sonraki dönemlerde gelişen ve doktrinerleşen bir mezhebî oluşum olduğunu düşündürmektedir.

Sonuç olarak Şiiliğin doğuşu, tek bir tarihsel ana indirgenemeyecek kadar karmaşık bir süreçtir. Bu sürecin sağlıklı biçimde anlaşılabilmesi için, rivayetlerin ötesine geçilerek, tarihsel olaylar ile bu olaylar etrafında şekillenen fikirler arasındaki karşılıklı etkileşimin dikkate alınması gerekmektedir.

İlk Şiî Fikirlerin Ortaya Çıkışı ve İbn Sebe Meselesi

Şiî düşüncenin ilk itikadî unsurlarının ortaya çıkışı, birinci hicrî asrın son çeyreğine kadar götürülmektedir. Bu dönemde özellikle Muhammed b. el-Hanefiyye etrafında şekillenen inanç ve yorumlar, erken Şiî farklılaşmanın temelini oluşturan unsurlar olarak dikkat çekmektedir. Bu süreçte artık yalnızca siyasî taraftarlık düzeyinde

kalan bir bağılıktan değil, belirli doktriner içerikler kazanmaya başlayan bir düşünce yapısından söz etmek mümkündür.

Bu erken dönemde öne çıkan başlıca fikirler arasında vasîlik (ilahî tayin anlayışı), mehdîlik (kurtarıcı lider beklentisi) ve rec'at (geri dönüş inancı) yer almaktadır. Söz konusu kavramlar, Şîîliğin ilerleyen dönemlerde sistematik hale getireceği imamet doktrininin öncül unsurları olarak değerlendirilmektedir. Özellikle bu fikirlerin, Arap olmayan Müslümanlar olarak ifade edilen mevâlî arasında daha geniş bir kabul görmesi, Şîî düşüncenin sosyolojik tabanının çeşitlendiğini ve kültürel etkileşimlere açık bir yapıda geliştiğini göstermektedir.

Şîîliğin doğuşunu açıklama girişimlerinde sıkça başvurulan unsurlardan biri de İbn Sebe meselesidir. Ancak bu figürün tarihsel kimliği son derece tartışmalıdır. Kaynaklarda onun hakkında verilen bilgiler hem sınırlı hem de çoğu zaman çelişkilidir. Bu rivayetlerin önemli bir kısmının Seyf b. Ömer gibi tartışmalı râvîlere dayanması, İbn Sebe anlatısının güvenilirliği konusunda ciddi şüpheler doğurmaktadır.

Bu çerçevede Şîîliğin doğuşunu doğrudan İbn Sebe'ye bağlayan yaklaşımlar, tarihsel ve metodolojik açıdan yetersiz görülmektedir. Zira mezhebî oluşumlar, tek bir şahsiyet veya olay üzerinden açıklanamayacak kadar karmaşık, çok katmanlı ve uzun süreli süreçlerin ürünüdür. Dolayısıyla Şîîliğin ortaya çıkışını anlamada, rivayet merkezli açıklamalardan ziyade, dönemin sosyo-politik şartları ile fikirlerin karşılıklı etkileşimini esas alan bütüncül bir yaklaşımın benimsenmesi gerekmektedir.

6. II. Hicrî Asır ve Şîîliğin Kurumsallaşma Süreci

İkinci hicrî asır, Şîî düşüncenin belirgin biçimde çeşitlendiği ve kurumsallaşma yönünde önemli adımlar attığı bir dönem olarak dikkat çekmektedir. Bu süreçte Muğîriyye, Mansûriyye ve Mukannaiyye gibi çeşitli Şîî karakterli fırkalar ortaya çıkmış; bu gruplar etrafında imamet, mehdîlik, nübüvvet ve bazı aşırı örneklerde ulûhiyet iddiaları gibi konular yoğun biçimde tartışılmaya başlanmıştır. Söz konusu tartışmalar, Şîîliğin yalnızca siyasî bir bağılılık biçimi olmaktan çıkarak, giderek itikadî ve doktriner bir yapıya dönüşmeye başladığını göstermektedir.

Bu dönüşümde Abbasî Devrimi ve sonrasında şekillenen Abbasî iktidarının önemli bir etkisi olmuştur. "Ehl-i Beyt" söylemi bu dönemde güçlü bir siyasî meşruiyet aracı haline getirilmiş; ancak Abbasîler iktidarı ele geçirdikten sonra Ali soyunu dışlayarak kendi hanedan meşruiyetlerini ön plana çıkarmışlardır. Bu durum, Ali taraftarları arasında yeni bir tepkisel bilinç oluşturmuş ve imamet kimlere ait olduğu

meselesinin daha sistematik biçimde tartışılmasına zemin hazırlamıştır. Böylece Şîî imamet teorisinin şekillenmesi ve doktriner bir çerçeveye kavuşması hız kazanmıştır.

İkinci hicrî asırda ayrıca Şîî düşünce, kelâmî bir zemine taşınarak teorik olarak temellendirilmeye başlanmıştır. Bu süreçte imamet meselesi, sadece tarihsel ve siyasî bir konu olmaktan çıkarak, dinî ve teolojik bir problem olarak ele alınmıştır. Öte yandan gulât olarak adlandırılan aşırı grupların ileri sürdüğü nübüvvet ve ulûhiyet iddiaları zamanla ana akım Şîî düşünce tarafından ayıklanmış ve daha sistematik, tutarlı bir doktrin oluşturulmuştur.

Sonuç olarak bu uzun ve çok katmanlı süreç neticesinde, Şîîliğin en belirgin ve kalıcı formu olan İmamiyye (On İki İmam Şîîliği) ortaya çıkmıştır. İmamiyye, imametın ilahî nass ve tayinle belirlendiği, masum imamlar silsilesiyle devam ettiği ve belirli bir inanç sistemi çerçevesinde kurumsallaştığı bir mezhebî yapı olarak, Şîî düşüncenin klasik formunu temsil etmektedir.

8. Genel Sonuç

Şia, başlangıçta belirli bir inanç sistemini temsil eden kurumsal bir mezhep olmaktan ziyade, Hz. Ali ve Ehl-i Beyt etrafında şekillenen siyasî bir taraftarlık hareketi olarak ortaya çıkmıştır. Bu ilk aşamada Şia kavramı, daha çok belirli bir liderlik anlayışına yönelik bağlılığı ifade eden sosyo-politik bir kimlik niteliği taşımaktadır. Ancak zaman içerisinde bu bağlılık biçimi, yalnızca siyasî bir duruş olmanın ötesine geçerek itikadî bir içerik kazanmaya başlamıştır.

Şîîliğin mezhep haline gelişi ani ve tek bir tarihsel olaya indirgenebilecek bir süreç değildir. Aksine bu oluşum, birinci hicrî asrın sonlarından itibaren başlayıp ikinci hicrî asır boyunca devam eden uzun ve çok katmanlı bir tarihsel gelişimin ürünüdür. Bu süreçte siyasî krizler, toplumsal kırılmalar, kültürel etkileşimler ve özellikle Ehl-i Beyt merkezli bağlılık biçimlerinin dönüşümü belirleyici rol oynamıştır. Böylece Şîîlik, sosyo-politik bir hareketten, imamet doktrini etrafında şekillenen sistematik bir mezhebî yapıya evrilmiştir.

Bu bağlamda metin, Şia'nın kavramsal dönüşümünü (taraftarlıktan mezhebe), siyasî kökenlerini ve itikadî sistemleşme sürecini, "fikir-hadise irtibatı" yöntemi çerçevesinde ele almaktadır. Bu yöntem, mezhebî doktrinlerin yalnızca rivayetler üzerinden değil, onları doğuran tarihsel ve toplumsal şartlarla birlikte değerlendirilmesi gerektiğini vurgulayarak, Şîîliğin oluşumuna dair daha bütüncül ve eleştirel bir analiz imkânı sunmaktadır.

2. Şîî İddia: Şîîlik Hz. Peygamber Döneminde Başlamıştır

Şîî kaynaklar, Şîîliğin kökenini Hz. Peygamber dönemine kadar geri götürmektedir. Bu yaklaşıma göre, “Şîiatu Ali” olarak adlandırılan ilk çekirdek grup, henüz Hz. Peygamber hayattayken teşekkül etmiş; onun vefatından sonra da Hz. Ali’nin imametini savunan bir topluluk olarak varlığını sürdürmüştür. Şîî gelenek, Ebû Zer el-Gıfârî, Selmân el-Fârisî, Ammâr b. Yâsir ve Mikdâd b. Esved gibi bazı sahabileri ilk Şîîler arasında zikretmekte; ayrıca Gadir-i Hum hadisesi, Kırtas olayı, vasiyet rivayetleri ile tathîr ayeti, sakaleyn ve sefine hadisleri gibi nakilleri Hz. Ali’nin nass ve tayinle imam olduğuna dair temel deliller olarak ileri sürmektedir. Bu çerçevede imamet, Şîî düşüncede yalnızca siyasî bir liderlik meselesi değil, aynı zamanda dinî ve itikadî bir ilke olarak temellendirilmektedir.

Bununla birlikte Hasan Onat, Şîî iddiaların değerlendirilmesinde “fikir-hadise irtibatı” ilkesini esas almakta ve tarihsel bir görüşün varlığının yalnızca rivayetlere dayanarak kabul edilemeyeceğini vurgulamaktadır. Ona göre bir düşüncenin tarihsel gerçeklik kazanabilmesi için, ilgili dönemde toplumsal karşılık bulması, kurumsallaşması ve sosyal hayatta somut izler bırakması gerekmektedir. Bu bağlamda Onat, Kur’ân-ı Kerîm’de Hz. Ali’nin imametine açık ve doğrudan delalet eden herhangi bir ayetin bulunmadığını; Şîî yorumların ise çoğu zaman metni zorlayıcı ve bağlam dışı bir şekilde yorumladığını ileri sürmektedir. Aynı şekilde, imamet lehine delil olarak kullanılan hadislerin önemli bir kısmının, mezhepler arası tartışmaların yoğunlaştığı sonraki dönemlerde yeniden yorumlandığını veya mezhebî amaçlarla öne çıkarıldığını ifade etmektedir. Bu nedenle Onat’a göre Şîî imamet nazariyesi, erken dönem İslâm toplumunun doğal bir ürünü olmaktan ziyade, sonraki süreçte gelişen teolojik ve siyasî tartışmaların sonucunda sistemleşmiş bir doktrindir.

4. Kur’an’ın Siyaset ve Otorite Anlayışı

Kur’ân-ı Kerîm’in siyasî otorite ve yönetim meselesine yaklaşımının belirli bir şahsı tayin etmekten ziyade, evrensel nitelikte ilkeler vazetmek şeklinde olduğudur. Buna göre Kur’an, yönetim ve iktidar meselesini belirli bir kişi, soy veya zümreye tahsis etmek yerine; adalet (*adl*), ehliyet (*ehliyyet*), istişare (*şûrâ*), emanet ve takva gibi genel ve bağlayıcı ilkeler çerçevesinde ele almaktadır. Nitekim “emanetlerin ehline verilmesi” (Nisâ 4/58) ve “işlerin aralarında şûrâ ile yürütülmesi” (Şûrâ 42/38) gibi ayetler, siyasal düzenin kişisel tayinden ziyade ilkesel bir zeminde kurgulandığını göstermektedir. Bu bağlamda Kur’an’ın ortaya koyduğu siyaset anlayışı, normatif bir çerçeve sunmakta; ancak bu çerçevenin somut tarihsel uygulamasını insan topluluklarının sorumluluğuna bırakmaktadır.

Bu perspektiften hareketle Kur'an'ın hiçbir şekilde belirli bir kabileye, soya veya aileye siyasal ayrıcalık tanımadığını vurgulamaktadır. Özellikle Arap toplumsal yapısında önemli bir yer tutan Kureyş kabilesine veya onun alt kolları olan Haşimoğullarına herhangi bir siyasal imtiyazın tanınmadığı; aynı şekilde Hz. Ali ve Hz. Fâtıma soyuna da ilahî bir yönetim hakkı verilmediği ileri sürülmektedir. Kur'an'ın temel yaklaşımının, soy temelli üstünlük anlayışını reddederek takvayı yegâne değer ölçütü olarak belirlemek olduğu (Hucurât 49/13) dikkate alındığında, siyasî otoritenin belirli bir nesle tahsis edilmesi düşüncesinin Kur'anî temellerden yoksun olduğu sonucuna varılmaktadır. Bu çerçevede peygamberliğin dahi kalıtsal bir ayrıcalık olarak sunulmadığı; peygamber soyundan gelenlerin her zaman bu görevi sürdürmediği gerçeği, liderliğin soy bağına indirgenemeyeceğini ortaya koymaktadır.

Bu teorik zemin doğrultusunda, Şîî imamet nazariyesinin temelini oluşturan “nass ve tayin”, “imametın Ali-Fatıma soyuna tahsisi” ve “imamların masumiyeti” gibi kabullerin Kur'an'dan doğrudan çıkarılmasının mümkün olmadığını ileri sürmektedir. Ona göre Şîî yorumlar, ilgili ayetleri bağlamından kopararak ve tarihsel arka planını göz ardı ederek yeniden anlamlandırma eğilimi göstermektedir. Bu durum, Kur'an'ın genel ilkeler üzerinden şekillenen siyaset anlayışı ile Şîî imamet doktrini arasında epistemolojik bir uyumsuzluk bulunduğunu ortaya koymaktadır. Sonuç olarak yazar, imamet teorisinin ilahî nasslardan ziyade, erken İslam toplumunda ortaya çıkan siyasî, sosyolojik ve mezhebî tartışmaların bir ürünü olarak değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır.

5. Şiiliğin Doğuşuna Dair Alternatif Görüşler

Makalede, Şiiliğin doğuşuna ilişkin farklı tezler ele alınmaktadır. Bunlar başlıca şu dört görüş etrafında toplanmaktadır:

a. Şiilik Hz. Peygamber'in vefatından hemen sonra doğmuştur

Şiiliğin Doğuşuna Dair Farklı Yaklaşımlar

Şiiliğin ortaya çıkış zamanı ve mahiyeti konusunda İslam Mezhepleri Tarihi literatüründe farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu yaklaşımlar, hem Şîî gelenek içinde hem de Şîî olmayan araştırmacılar arasında önemli ölçüde çeşitlilik göstermektedir.

İlk olarak, Şîî geleneğin benimsediği görüşe göre Şiiliğin kökeni Hz. Peygamber dönemine kadar uzanmaktadır. Bu anlayış çerçevesinde, Hz. Ali'nin imametinin ilahî nass ve tayinle belirlendiği ve onun taraftarlarının daha Hz. Peygamber hayattayken teşekkül ettiği ileri sürülmektedir. Ancak bu görüşe eleştirel yaklaşan araştırmacılar, özellikle Sakîfe'de gerçekleşen hilafet tartışmalarında ve erken dönem siyasal gelişmelerde “nass ve tayin” fikrinin açık ve belirleyici bir unsur olarak gündeme

gelmediğine dikkat çekmektedir. Bu durum, söz konusu doktrinin erken dönemde henüz kurumsallaşmış bir inanç sistemi haline gelmediğini düşündürmektedir.

İkinci bir yaklaşım, Şiiliğin Hz. Osman döneminde meydana gelen ve “Fitne Olayları” olarak bilinen siyasî krizlerle birlikte ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Bu görüşü savunan bazı araştırmacılar, özellikle İbn Sebe figürü etrafında şekillenen rivayetleri Şiiliğin başlangıcıyla ilişkilendirmektedir. Bununla birlikte yazar, İbn Sebe anlatısının tarihsel güvenilirlik açısından ciddi sorunlar barındırdığını, söz konusu rivayetlerin büyük ölçüde tartışmalı kaynaklara dayandığını ve kendi içinde tutarsızlıklar içerdiğini vurgulamaktadır. Bu nedenle Hz. Osman dönemindeki olayların, daha çok siyasî, kabilevî ve idarî gerilimler çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır.

Üçüncü görüşe göre Şiilik, Hz. Ali'nin hilafeti döneminde ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşım, Hz. Ali'nin etrafında toplanan taraftarların ilk Şî çekirdeği oluşturduğunu kabul etmektedir. Ancak yazar, Hz. Ali'nin çevresinde yer alan grupların onu ilahî nass ve tayinle imam kabul ettiklerine dair güçlü tarihî delillerin bulunmadığını belirtmektedir. Ayrıca Cemel ve Sıffin savaşlarında ortaya çıkan taraflaşmanın itikadî değil, esas itibarıyla siyasî nitelik taşıdığına dikkat çekerek, bu dönemde henüz mezhebî bir ayrışmadan söz etmenin güç olduğunu ifade etmektedir.

Son olarak yazarın en fazla ağırlık verdiği yaklaşım, Şiiliğin Kerbelâ hadisesi sonrasında ve özellikle “nass-tayin” nazariyesinin ortaya çıkışıyla birlikte belirginleştiği yönündedir. Buna göre Şiilik, hicrî I. asrın sonlarına doğru, Muhammed b. el-Hanefiyye etrafında gelişen çeşitli inanç ve beklentilerle birlikte şekillenmeye başlamıştır. Mehdîlik, vasîlik ve rec'at gibi fikirlerin yaygınlaşması, imametın ilahî bir belirlenmeye dayandığı düşüncesinin güç kazanmasına zemin hazırlamıştır. Bu süreçte özellikle mevâlî unsurlar arasında karşılık bulan bu fikirler, zamanla sistemleşerek Şiiliğin itikadî çerçevesini oluşturmuştur. Dolayısıyla Şiiliğin bir mezhep olarak ortaya çıkışı, ani bir oluşumdan ziyade, uzun bir tarihsel süreç içinde gelişen sosyo-politik ve teolojik dönüşümlerin bir sonucu olarak değerlendirilmelidir.

6. Ali, Hasan, Hüseyin ve Ali b. Hüseyin Dönemlerinin Değerlendirilmesi

On İki İmam Zincirinin İlk Halkaları ve Şî Farklılaşma Meselesi

Makalenin önemli bir bölümü, On İki İmam silsilesinin ilk halkalarının tarihsel süreçte gerçekten Şî bir farklılaşma üretilip üretilmediği meselesine ayrılmıştır. Bu bağlamda yazar, erken dönem imam figürlerinin yaşadığı tarihsel koşullar ile daha

sonraki dönemlerde geliştirilen Şîî imamet doktrini arasındaki uyumsuzlukları ortaya koymaya çalışmaktadır.

Hz. Ali örneğinde, onun hilafetinin ilahî nass ve tayine dayandığını gösteren açık ve güçlü tarihsel delillerin bulunmadığı vurgulanmaktadır. Nitekim Sakîfe’de gerçekleşen hilafet tartışmalarında Hz. Ali’nin isminin doğrudan ve belirleyici bir şekilde gündeme gelmemesi, bu tür bir inancın o dönemde yaygın bir kabul görmediğine işaret etmektedir. Ayrıca Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer dönemlerinde Hz. Ali’nin açık bir imamet iddiası ileri sürmemesi ve siyasal düzenle büyük ölçüde uyumlu bir ilişki sürdürmesi, imametın ilahî bir hak olarak savunulmadığını düşündürmektedir. Hz. Ali’nin kendi hilafeti döneminde dahi meşruiyetini ilahî bir tayinden ziyade Muhacir ve Ensar’ın bey’atine dayandırması, erken dönemde imamet anlayışının henüz teolojik bir doktrin haline gelmediğini göstermektedir.

Hasan b. Ali’nin hilafetten feragat ederek Muaviye ile anlaşma yapması da bu bağlamda önemli bir tarihsel veri olarak değerlendirilmektedir. Yazara göre, eğer imamet ilahî nass ile belirlenmiş ve vazgeçilmez bir görev olarak kabul edilmiş olsaydı, Hasan’ın bu görevi siyasî uzlaşî yoluyla terk etmesi mümkün olmazdı. Bu durum, söz konusu dönemde imamet düşüncesinin henüz bağlayıcı ve sistematik bir inanç formuna dönüşmediğini göstermektedir.

Hüseyin b. Ali’nin Kerbelâ’da şehid edilmesi, İslam tarihi açısından derin bir kırılma noktası olmakla birlikte, yazar bu olayın mezhebî bir ayrışmanın ürünü olarak değerlendirilmemesi gerektiğini ileri sürmektedir. Kerbelâ’da karşı karşıya gelen tarafların “Şîî” ve “Sünnî” şeklinde teolojik kimliklere sahip gruplar olmadığı; aksine olayın temelde siyasî ve toplumsal dinamikler çerçevesinde şekillendiği ifade edilmektedir. Hüseyin’i Kûfe’ye davet edenlerin de, onu yalnız bırakanların da aynı toplumsal çevreye mensup Kûfeliler olması, o dönemde nass ve tayin merkezli bir Şîî bilincin henüz oluşmadığını ortaya koymaktadır.

Ali b. Hüseyin’in (Zeynelâbidîn) hayatı da bu çerçevede değerlendirilmekte ve onun Kerbelâ sonrasında siyasetten uzak, daha çok ibadet ve bireysel dindarlık eksenli bir yaşam sürmesi dikkat çekici bulunmaktadır. Tevvâbûn ve Muhtar es-Sakâfî hareketleri gibi dönemin önemli siyasî-dinî gelişmeleriyle doğrudan bir ilişki kurmaması, imamet fikrinin henüz kurumsallaşmış ve toplumsal bir hareket haline gelmemiş olduğuna dair önemli bir gösterge olarak yorumlanmaktadır.

Sonuç olarak yazar, On İki İmam silsilesinin ilk halkalarının yaşadığı dönemde, daha sonra Şîîlik içerisinde sistematik hale getirilen imamet nazariyesinin henüz belirgin

bir teolojik çerçeveye kavuşmadığını savunmaktadır. Bu durum, Şiiliğin erken dönem İslam tarihindeki gelişiminin, sonradan inşa edilen doktriner yapılarla doğrudan özdeşleştirilmemesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

İlk Şiî Farklılaşmanın Gerçek Başlangıcı

Hasan Onat'a göre Şiiliğin gerçek anlamda bir farklılaşma üretmesi, erken dönem siyasî taraftarlık biçimlerinden ziyade, itikadî unsurların belirginleştiği bir aşamada gerçekleşmiştir. Bu bağlamda, birinci hicrî asrın sonlarına doğru Muhammed b. el-Hanefiyye etrafında şekillenen inançlar, Şiî düşüncenin kurumsallaşma sürecinde kritik bir kırılma noktası olarak değerlendirilmektedir. Özellikle onun ölmediği, gizlendiği ve uygun bir zamanda geri dönerek yeryüzünde adaleti tesis edeceği yönündeki kabuller, klasik siyasî bağlılık anlayışının ötesine geçen yeni bir zihniyetin habercisi olmuştur.

Bu süreçte ortaya çıkan mehdîlik beklentisi, yalnızca bir liderin siyasî otoritesine duyulan bağlılığı değil, aynı zamanda tarihsel sürece müdahale edecek kutsal ve kurtarıcı bir figüre olan inancı da içermektedir. Bu durum, Şiiliğin salt bir "taraftarlık" olgusundan çıkarak, metafizik ve eskatolojik boyutlar kazanan bir inanç sistemine dönüşmeye başladığını göstermektedir. Nitekim bu dönemde vasîlik, mehdîlik ve rec'at gibi kavramların dolaşıma girmesi, Şiî düşüncenin doktriner temellerinin oluşmaya başladığını ortaya koymaktadır.

Dolayısıyla Onat'a göre bu aşama, Şiiliğin tarihsel şahsiyetlere bağlı siyasî sadakat formundan uzaklaşıp, imamet merkezli bir teolojiye yöneldiği ve giderek sistematik bir mezhebî kimlik kazandığı dönemi ifade etmektedir. Bu dönüşüm, aynı zamanda Şiiliğin sonraki yüzyıllarda geliştireceği imamet nazariyesi ve kurtarıcı imam anlayışının da teorik zeminini hazırlamıştır.

8. Sonuç

Şiiliğin Doğuşuna Dair Genel Değerlendirme

Şiilik, Hz. Peygamber döneminde yahut onun hemen sonrasında tam teşekküllü bir mezhep olarak mevcut değildir. Nitekim Şiî imamet nazariyesinin temelini oluşturan nass, tayin, masum imam ve imamet belirlenmesi gibi doktriner unsurların, Hz. Ali, Hasan b. Ali, Hüseyin b. Ali ve Ali b. Hüseyin dönemlerindeki sosyal ve siyasal gelişmelerle doğrudan ilişkilendirilmesi tarihsel veriler açısından güç görünmektedir. Bu durum, söz konusu ilkelerin erken dönem İslam toplumunda henüz sistematik ve yaygın bir inanç formu haline gelmediğine işaret etmektedir.

Bu çerçevede Şiiliğin, birinci hicrî asrın sonlarına doğru belirginleşmeye başlayan ve sonraki yüzyıllarda tedricî olarak kurumsallaşan bir mezhebî oluşum olduğu

söylenir. Başlangıçta Hz. Ali ve Ehl-i Beyt etrafında şekillenen siyasî ve sosyopsikolojik bağıllık biçimi, zaman içerisinde itikadî bir içerik kazanarak imamet merkezli bir teolojik yapıya dönüşmüştür. Böylece Şîlik, tarihsel şahsiyetlere yönelik sadakatten hareketle, sistematik inanç esaslarına sahip bir mezhep kimliği kazanmıştır.

Yazarın temel metodolojik vurgusu ise, Şiiliğin doğuşunu anlamada yalnızca rivayetlere dayanmanın yeterli olmadığı yönündedir. Ona göre sağlıklı bir tarihsel analiz, fikirler ile onları ortaya çıkaran toplumsal ve siyasal olaylar arasındaki gerçek ilişkiyi dikkate almayı gerektirir. Bu yaklaşım, mezhebî doktrinlerin geriye doğru projeksiyonlarla erken dönemlere taşınması yerine, tarihsel bağlam içerisinde ele alınmasını zorunlu kılmaktadır.